

ВИДОВИ КОСМИЗМА У ПРИПОВЕТКАМА АНТОНИЈА ИСАКОВИЋА

ВИОЛЕТА П. ЈОВАНОВИЋ

*Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Јагодини,
Милана Мијалковића 14, 35000 Јагодина, Србија
E-mail: violetajov@gmail.com*

Резиме: У раду се испитује како Антоније Исаковић у збирци приповедака *Празни брегови* сумира „људску ситуацију“ не само у једном историјском времену којим је био преокупиран, већ кроз то време и његова искуства настоји да укаже на универзалне принципе васељене у којој ствари нису такве или онакве зато што о њима одлучује човек, већ зато што универзумом фиктивног света његових приповедака владају математички сводиви механизми функционисања који предодређују исходе човекових и друштвених кретања. Приповедна средства и књижевни поступци којима аутор настоји да представи нешто што је *сукоб конкретног и вечног, истине за један тренутак и истине за сва времена* основни је предмет истраживања у овом раду.

Антоније Исаковићев је истанчани смисао за форму, за композициони склад и симетрију у знатној мери осведочио кроз структуру својих приповедачких збирки, у редоследу и распореду текстова који су, обликујући целину, уобличавали одјеке ауторових моралних, хуманистичких и уметничких схватања, својствених како свакој збирци понаособ тако и његовом приповедачком раду у целини. Формирајући своје збирке као својеврсне целине Исаковић значајну пажњу поклања унутрашњој кохерентности целокупног приповедачког низа чинећи од своје прве три књиге својеврсну трилогију у којој збирка *Празни брегови* има вишеструко значајно место - она на неки начин поентира претходни низ дела (*Велика деца, Папрат и ватра*), али и отвара и најављује нову приповедачку фазу овог аутора. “Дозревање и иновацијске ознаке” (Георгијевски 1985, 60) два су момента која су у овој збирци посебно привукла пажњу јер су омогућила такве промене у тексту након којих се аутор одлучио за роман.

Основно циклизирајуће језгро *Празних брегова* лежи у идеји писца да једној књижевној и идеолошкој генези пронађе извесно универзално, готово филозофско исходиште засновано како на властитом литерарном, тако и на

новостеченом животном искуству. То искуство у доброј је мери релативизовало и проблематизовало све идеале једног времена и његових актера, посебно оне прокламоване у *Великој деци*. *Празни брегови* представљају неку врсту литерарне полемике са властитим младалачким заблудама, са вером у постојање света стабилних вредности где су, речено језиком Исаковићевих симбола, *река, сунце и дан* вредносне константе које гарантују живот, чистоту и лепоту.¹ Обогаћен новостеченим, посебно мирнодопским искуством, у *Празним бреговима* већ зрели Исаковић кроз уста седе старине у причи *Горе - доле* констатује да “*све вара. И сунце, дан и вода. Живот је лажљивица*”.² Управо ова констатација, као и синтагма у наслову приче *Горе и доле* прерастају у неку врсту циклизирајуће идеје која окупља све приче ове збирке и на симболичан начин поентира основно исходиште Исаковићевог литерарног преиспитивања једног историјског времена које је послужило као грађа за његово дело, али и као пут спознаје извесних универзалних принципа на којима функционише васељена и човек у њој.

Наиме, у дубинској структури прича ове збирке паралелно са првим, фабуларним слојем, који и сам има своја симболична значења, одвија се још једна, готово независна прича која својим аутономним језиком и симболима (треба их препознати и повезати) приповеда о актуелној мирнодопској стварности поратних времена. На то нас упућују поједини симболични детаљи на којима свој уметнички свет првенствено гради приповетка *Празни брегови*, а који се уочљиво понављају у већем броју приповедака збирке као што су: *сунце, трава, точак, (котур, обруч, круг), шкољка, ватра и црно*, као и феномен *корачања и кретања*. Иако ситуирани у контекст различитих ратних прича, због честог појављивања ови детаљи се семантички готово осамостаљују, али и здружују, тако да саме речи постају приче, приче са различитим наративним рукавцима који се из приповетке у приповетку гранају и усложњавају. Тако читава збирка приповедака *Празни брегови* једним својим током прераста у алегоријску причу о актуелној стварности поратних времена, о болном суочавању са крахом прокламованих идеала и о њиховој детронизацији.

Празни брегови су, чини се, најамбициозније урађена приповетка у овој збирци, “развијена, проширена метафора, која садржи и симболише сурову празнину, елементарну оскудност и угроженост живљења” (Бандић, 1971, стр. 178), најефектније и најречитије сугерисану амбијентом у коме се реализује прича. Док је мизансцен времена рата *Велике деце* био мрак, и оскудно месечево светло, време мира у виђењу Антонија Исаковића је време

¹ У причи *Нема краја (Празни брегови)* река и сунце, два најмоћнија симбола живота (посебно актуелизована у *Великој деци*) снагом свог интензитета, својом несавладивом стихојом прерастају у злу коб војника Митра. У наредним причама посебно ће сунце имати деструктивну улогу.

² Антоније Исаковић, *Празни брегови*, Нолит, Београд, 1969, стр. 66; сви цитати из збирке *Празни брегови* у раду дати су по овом издању.

празних брегова и обилне, али агресивне и деструктивне, на моменте болесне светлости сунца, као и време ватре најчешће као прождрљиве немани и неукротиве стихије. “У своме сензуалном, чулном доживљају света којим влада материја, Исаковић и овог пута потенцира ватру, јару, подневну жегу, сунчани и огњени пламен, дакле ватру као самоникли, природни феномен и као намерно проузроковану стихију, евоцира време ватре, које је код њега симбол доба несношљивости и уништења” (Бандић, 1971, стр. 178).

Реченица којом приповетка почиње: “Друм је *жута данга спуштена с неба*”, асимилује једну од основних идеја збирке у целини, испредајући причу о болном крају једног историјског пута који је у своје прве три књиге Исаковић пратио у континуитету. Трагедија новог времена, речено језиком Исаковићевих симбола, происходи из чињенице да *небо и земља* више нису у релацији *горе – доле*, односу који је потенциран у готово свим причама *Велике деце*. Вертикала је ишчезла заједно са својим атрибутима, а са њом и све оно што је људски простор чинило живим, здравим и плодним.

Празни брегови настављају поетичку линију оних Исаковићевих прича чији “амбијент има већи ефекат у приповеци него акција или карактери” (Амбијент ове приче испуњава свеопшта пустош од неба до земље: песак и пешчани набори, ланац утамничених људи, неугледна барака, мртве мушице и млако пиво, али и јалово, голо време испуњено тривијалним радњама и сунцем које спаљује брда и резигниране људе окренуте прошлости. Крај приче *Празни брегови*, враћа мизансцен *Велике деце* јер се поново одвија под светлом месеца затварајући историјски ход читаве једне генерације у безизлазни круг: из мрака четрдесетих, поново у мрак шездесетих. *Празни брегови* су тако прича о времену изневерених нада и очекивања, времену нове, сада мирнодопске несреће, у којој више нису угрожени људски животи већ они садржаји који човека суштински осмишљавају и одређују. Утисак о општој утамничености и неслободи је парадаксалан и апсолутно трагичан крајњи исход “хода по мукама” непрегледних колона јунака ратних прича *Велике деце* и *Папрати и ватре* чији је свети циљ био *борба за слободу*).

Захваљујући раслојавању приповедних догађаја у више временских равни, ова прича постаје својеврсно сведочење о пустоши савремене историје једног народа, његове ратне, поратне али и савремене стварности. Историјска стварност српског народа 20. века у уметничкој визији А. Исаковића стварност је *празних брегова, пешчара и болесног сунца*. На овај закључак наводи нас и уводна слика којом се отвара не прича, већ књига *Празни брегови*:

“Сунце скратило траву и корак. Земља је постала огroman испуцао табан.

Осушене пузавице и дивње лозе пију прашину црвене земље. Уз камен усправно стоји боца и жута млечика: трорепи путокази кроз мртвају. Небо је врео капак – мирно и голо, у његовом плавилу лута полен сасушеног биља”.

Обичај аутора да на почетку приповедака све каже већ у првих неколико редова, сада, више у духу неких романескних решења, чини на почетку књиге, најјављујући њене семантичне смернице у целини. Јер су ту, већ у првим сликама, “амбијент, атмосфера, стање, ту су боје, колорит, и она некаква елементарност сведених премиса живота за силогизам његове сталне угрожености, на граници између снаге и нагона, и смрти с друге стране” (Стојадиновић, 1973, стр. 129). *Корак* који је у дугим колонама вазда чињен ка некаквом *сунцу*, доминантна је ситуација дотадашњег целокупног Исаковићевог стваралаштва. Деструктивна снага сунца коначно је корак уморила. Здружујући ефекте сунчевог чињења и дугог табанања и сама земља постаје “огроман испуцао табан” из кога извире прашина која *храни* сасушено растиње, боцу и жуту млечнику “трорепе путоказе кроз мртвају”. Амбијент мртваје којим влада деструктивна снага сунца које је *скратило траву и корак* и од *црвене земље* начинило *огроман испуцао табан* је амбијент фиктивног простора прве приче збирке *Празни брегови*, али и симболична слика ауторовог доживљаја актуелног друштвеног амбијента у коме она настаје.

У јаловом, празном времену које угрожава *траву и корак* Антоније Исаковић ипак трага и својим симболичним језиком указује на нове, неминовне путеве и решења, за која утемељење проналази у природним процесима и законима. Примарну идеју о начину избављења симболично имплицира у причи *Наш лисац*:

“Траве ће изгубити сок, постаће зреле и просуће семе - да би никле нове, за друге; увек се тако наслањамо на неку разбијену главу, ногу, - на искидану цигерицу; и пођи, котрљај се, буба се кортља низа страну - важно је да се у путу увек нешто скупи, сачува; да увек буде *предато*”³ (138)

У истој причи каже и следеће:

“Дође лето - сунце понекад траву спали, а ти је заливаш, спасаваш семе за друго доба (...) али, полако, и осетиш: *деда и баба су негде далеко, први се удаљили - расенили се на ливади, скоро су исто што и травке* – друга лица ничу по њиховим парцелама”. (139- 140)

На новоуспостављеној вертикали *доле - горе* ипак се одвија кореспонденција између *мртваје црвене земље* и *мира голог неба*, чијим плаветнилом “лута полен сасушеног биља”. Приповедни простор у коме се одвија живот Исаковићевих прича тако није простор без наде, јер он подсећа да у времену *празних брегова* постоји *полен сасушених трава* који лута небеским плаветнилом и носи клицу новог живота. Природни закони смена су неминовност која подразумева повлачење старих и уморних пред снагом нових који долазе, они важе за васколики живот васељене: “деда и баба су негде далеко, први се удаљили – расенили се на ливади, скоро су исто што и травке”.

³ Подвукао Антоније Исаковић.

Сличан начин размишљања проналазимо и у Исаковићевим интервјуима: “Сви људи, све генерације се исцрпљују. И, ако хоћете, ограничене су. Несрећа није у томе што је човек ограничен, несрећа наступа када одређена личност, одређена генерација неће да се повуче. Кад се помере многе вредности, до њих се поново не долази лако” (Исаковић, 1990, стр. 318).

У симболично уобличеном виђењу Антонија Исаковића спас доноси неминовна смена једне истрошене генерације, *њеног потамнелог, оболелог сунца*, али и даље непрекидно корачање, кретање напред. Корак који је у дугим колонама вазда чињен ка некаквом сунцу, доминантна је ситуација целокупног дотадашњег Исаковићевог стваралаштва. Мало где покрет има тако важну улогу као у овој прози. Бити покретан, ходати, бити на својим ногама, бити способан да ходаш, значило је бити жив. Најпотресније епизоде везане су за оне који нису могли да се крећу, који су зависили од кретања других. Готово читава проза је једно дуго, мучно ходање, ходање ка врху, да би се опет сишло и кренуло са дна. Кретати се, корачати, померати границе, “не лепити се за даску” прераста у једну од доминантних идеја *Празних брегова*: “и поћи, котрљај се, буба се кортља низа страну - важно је да се у путу увек нешто скупи, сачува; да увек буде *предато*”. Речима “важно је да се у путу увек нешто скупи, сачува, да увек буде *предато*” (...) као да је само другим речима понављена мисао из приче *Горе и доле*, “доћи ће други, да наставе”.

Васколика људска прича креће се на некој стази *горе - доле*, од врха који даје илузију моћи ка дну, и обратно. На том путу постоје закони васељене којима су уређене наше акције и њихови исходи, не мора увек све да се раскроји и види. Заједничко за све приповетке које следе након приче *Горе и доле* је покушај да се приповедним средствима представи нешто “што је сукоб конкретног и вечног, истине за један тренутак и истине за сва времена” (Стојадиновић, 1973, стр. 138).

Тако са временске дистанце, Антоније Исаковић у *Празним бреговима* сумира људску ситуацију не само у једном периоду којим је био преокупиран, већ кроз то време и његова искуства настоји да укаже на универзалне принципе васељене у којој ствари нису такве или онакве зато што о њима одлучује човек, већ зато што универзумом владају математички сводиви механизми функционисања те су сва људска батргања и сви напори жалови уколико им се не подреде.

Међутим, и “тамо где скривени наратор, заступа становиште `објективне историјске нужности`, `тако је требало`, `тако је морало бити`, деликатност осећања његових ликова сведочи о томе да је свест о сложености психичког учинила своје у писцу. Појам човека у рату тако добија извесне дубље, изразитије црте: поливалентно и противуречно биће, тај и такав човек негира представе једнозначности, тражења у оквиру пронађеног” сведочећи о томе да је свет “стална, али непредвидљива река могућности које бивају час карактер, час судбина” (Егерић, 1989, стр. 34).

Захвалница

Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

Извори:

Антоније Исаковић, *Велика деца*, Издавачко предузеће “Ново поколење”, Београд, 1953.

Антоније Исаковић, *Папрат и ватра*, Нолит, Београд, 1962.

Антоније Исаковић, *Празни брегови*, Нолит, Београд, 1969.

Литература

Бандић И. Милош: 1971, *Антоније Исаковић или портрет приповедача у декору “Празних брегова”*, Летопис матице српске, књ. 408 свеска 1-2, Нови Сад.

Георгијевски Христо: 1985, *Скривени смисао, Приповедачко и романсијерско дело Антонија Исаковића*, Градина, Ниш.

Делић Јован: 2001, *Антоније Исаковић - мајстор приповетке*, Летопис матице српске, децембар, Нови Сад.

Егерић Мирослав: 1989, *Карактер и судбина у «Трену» Антонија Исаковић*, Савремена српска проза, Зборник, 2-3, Трстеник.

Исаковић Антоније: 1990, *Говори и разговори*, Дечије новине - Горњи Милановац, Јединство – Приштина.

Јовановић Виолета: 2009, *Тренови и раскришћа: поетика приповедања Антонија Исаковића*, Просвета, Алтера, Београд.

Стојадиновић Драгољуб: 1973, *Савремена српска књижевност Косова, II, Кондензовани реализам “Празних брегова” Антонија Исаковића*, Просвета, Београд

KINDS OF COSMISM IN STORIES OF ANTONIJE ISAKOVIĆ

In his stories “Empty hills” Antonije Isaković, as in his preceding collections, talks about the war, not the most recent one, but from the distance of ten years. Summarizing the “human situation” in one historical period which he was occupied with, the author wanted to point out to widespread principles of the universe in which the things are not like that because the man decided about their final shape, on the contrary, it is because the plain mathematical mechanisms rule over the fictive world of his short stories and these mechanisms determine the outcomes of human and social flow. Yet, even though the author follows the point of view “the objective historical necessity” a man in the war gets explicit marks because he denies unity testifying about the fact that the world is “constant but unpredictable river of possibilities that in one moment becomes the character and in another the destiny”.